

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
Institutul pedagogic — Facultatea de Filologie
SECȚIA DE BIBLIOTECONOMIE

SEPARATUM

Studia bibliologica

Vol. III

MCMLXIX

7294337

| |
|----------------------------------|
| Biblioteca Centrală Universitară |
| BUCHAREST |
| Cota 02/146 subcl |
| Inventar... 428.020 |

pc 43

02/172. S10

13 mai 1970

CARTEA ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA CORESIANĂ

Mircea Tomescu

În cultura românească secolul al XVI-lea marchează etapa confruntării dintre cartea în limba slavonă, continuatoare a tradiției culturale din secolele anterioare și cartea în limba română cerută de păturile sociale orășenești (negustori, meșteri, boiernași) ajunse pe o treaptă economică înstărită, care le conferea rosturi noi în viața politică și culturală.

În mișcarea de promovare a cărții în limba română, de acceptare a limbii poporului ca mijloc de vehiculare a culturii, o contribuție importantă a avut diaconul Coresi atît prin propria-i activitate tipografică desfășurată de-a lungul a aproximativ 30 de ani, cît și prin tipografiile pe care i-a format și ale căror lucrări au avut o rezonanță largă în cultura vremii¹⁾.

Diaconul Coresi și-a început activitatea tipografico-culturală în etapa în care limba română era în mod obișnuit folosită în actele private neoficiale (tranzacții comerciale, corespondență personală) și sporadic în corespondența pe care magistraturile sibiene și brașovene o purtau cu boieri și chiar cu voievozii din Tara Românească²⁾. Limba slavonă, limba oficială a bisericii și cancelariilor voievodale, era încă puternic ancorată în cultura din țările românești. În condițiile înțiririi economice și politice a târgovețimii române se traduseră primele cărți populare în limba poporului. Datorită aceluiași cauze interne și sub impulsul reformelor religioase se transpuseră în limba română și primele texte religioase³⁾, iar în anul 1544 apăruse întâia carte tipărită în românește, Catehismul luteran, din care nu se cunoaște încă nici un exemplar⁴⁾, ceva mai târziu, între anii 1547-1554, s-a imprimat un evangheliar slavo-român⁵⁾.

Dar aceste texte au avut un ecou restrâns, datorită opoziției bisericii ortodoxe, precum și tradiției adînc înrădăcinate, care a făcut ca mulți preoți să privească cu rezervă și chiar cu ostilitate cartea religioasă în limba română ⁶⁾.

Pentru impunerea cărții în limba română, pentru acceptarea limbii române ca act cultural, era necesară o amplă mișcare culturală. Si pivotul acestei mișcări culturale a fost diaconul Coresi, figură proeminentă de cărturar umanist de la începutul culturii noastre în limba națională.

Deși despre diaconul Coresi s-a scris adesea ⁷⁾, despre originea și viața sa se cunosc puține informații. În cultura noastră numele său este amintit pentru întâia oară în epilogul Octoihului slavon, tipărit în cetatea Brașovului în 1557, de Oprea logofățul ajutat de Coresi. Oprea logofățul a lucrat în tipografia lui D. Liubavici la Tîrgoviște, fiind menționat în epilogul Apostolului slavon din 1547. Putem concluda deci că diaconul Coresi și-a făcut ucenicia de tipograf la Tîrgoviște. Faptul că el nu este amintit în epilogurile cărților liubaviciene, la a căror imprimare desigur că a trudit ca învățăcel, este urmare a originii sale sociale modeste.

După imprimarea, sub conducerea lui Oprea logofățul, a Octoihului slavon din 1557, comandat de Iohannes Benkner, Coresi s-a înapoiat la Tîrgoviște, unde de la 8 iulie 1557 pînă la 30 iulie 1558 a tipărit, din porunca lui Mircea Ciobanul, un Triod-Penticostar slavon. La imprimarea acestei cărți, diaconul Coresi a fost ajutat de 10 ucenici, ceea ce dovedește că meșteșugul tiparului era cunoscut de mai mulți inși la Tîrgoviște și că diaconul Coresi învățase mai dinainte arta lui Gutenberg, fiind acum în stare să conducă o echipă de tipografi. Atît Octoihul cît și Triod-Penticostarul sînt imprimate cu caracterele tipografice folosite și în tipăriturile lui Liubavici. Octoihul apărut la Brașov la comanda judeului cetății, Iohannes Benkner, amintește în epilog pe Pătrașcu Vodă, domnul Țării Românești, ceea ce ne îndreptățește să considerăm că imprimarea s-a făcut cu consimțămîntul voievodului muntean. Către aceeași concluzie ne duce și folosirea stemei Țării Românești ca motiv ornamental în frontispiciile din Octoih.

Următoarea carte tipărită de Coresi este intrebarea creștinească din 1559, apărută la Brașov la comanda judeului Brașovului, Iohannes Benkner. Imprimarea este făcută cu alte caractere decît cele liubawiciene. Se impune deci constatarea că în a doua jumătate a anului 1558 sau, mai puțin probabil, la începutul anului 1559, diaconul Coresi a trecut din nou munții, stabilindu-se după cum reiese din activitatea sa, definitiv la Brașov unde-și va depăna rodnica-i muncă de răspîndire. și impunere pe calea tiparului a cărții în limba română. De data aceasta Coresi a sosit la Brașov nu cu consimțămîntul voievodului Țării Românești, ci la chemarea judeului Brașovului. Această concluzie este îndreptățită de faptul că diaconul Coresi n-a adus cu sine glovele chirilice ale tipografiei țirgoviștene, ci a fost nevoit să confecționeze altele noi. Poate că la înjgheburile tipografiei române din Brașov Coresi a fost ajutat material de judele Brașovului, Iohannes Benkner și de negustorii și meșterii români din Scheii Brașovului, unde se pare că a funcționat atelierul său ⁸⁾. În stadiul actual al cercetării materialului din arhivele brașovene nu se poate ști dacă diaconul Coresi și-a organizat de la început un atelier tipografic propriu. Este sigur însă că diaconul Coresi a avut, fie de la început, fie mai târziu, propriul său atelier tipografic. În acest sens consumă actele procesului pe care Laurențius Fronius l-a intentat lui Coresi în 1570, "din pricina unei prese /tipografice/ și a unei datorii, făcute probabil pentru procurarea uneltelor și materialelor necesare activității tipografice. Sfatul orașului, conducîndu-se după principiul de a nu se lua meșterului uneltele meseriei sale, hotărăște ca diaconul Coresi "să-și păstreze presa și să plătească lui Laurențiu datoriile cu alte bunuri" ⁹⁾. Cel puțin o parte din bunurile cu care Coresi și-a plătit datoriile pentru întreținerea atelierului tipografic au fost exemplare din cărțile imprimate de el, sau sume obținute din vînzarea lor. O dovadă a acestui fapt o constituie cele 111 volume de tipărituri coresiene găsite printre bunurile rămase moștenire de la fiica lui Iohannes Benkner ¹⁰⁾.

După stabilirea la Brașov, în activitatea diaconului Coresi deosebit cîteva etape. În prima, între anii 1559 și 1565, Coresi desfășoară o activitate intensă pentru acea vreme : el dă la iveală, aproape în fiecare an, cîte o carte în românește

sau slavonește : Întrebarea creștinească, în română, 1559 ; Evangheliar în română, 1561; Evangheliar slavon 1562 ; Apostol în română, 1566. În anul 1565 a mai apărut un Evangheliar slavon, imprimat de diacul Călin cu patru ucenici. Aceste cărți au fost executate de Coresi la comanda ("din porunca", spune Coresi în epiloguri) lui Benkner. Adept al reformei, prin tipări-turile românești comandate, Iohannes Benkner a încercat să răs-pîndească printre români ideile luteranismului. Dar practic om de afaceri, ca editor și patron al unei mori de hîrtie, Benkner a investit capital și în imprimarea cărților în slavonă, cerute de biserica ortodoxă din țările române, a căror vînzare era astfel asigurată.

După moartea judeului Iohannes Benkner, întîmplată în 1565, atelierul lui Coresi lucrează sporadic, din lipsă de comenzi. Următoarea carte tipărită de Coresi este Tîlcul evan-gheiiilor însoțit de un Molitvenic, lucrare executată la co-manda și cu cheltuiela nobilului calvin Ferrò Miklós. Luînd în considerare filigranele hîrtiei pe care este imprimată cartea, se deduce că imprimarea s-a făcut în anii 1567-1568 ¹¹, care corespund de altfel și cu perioada de intensificare a propagandei calvine în rîndurile populației în Transilvania (cu sprijinul ocîrmuirii, în anul 1566 fusese numit un episcop calvin pentru români, în persoane lui Gheorghe din Sîngeorz). Între timp, ucenicii diaconului Coresi, sub supravegherea diacului Lorinț, au tipărit în 1567 un Octoih slavon.

În această primă etapă după stabilirea la Brașov, diaconul Coresi este un meșter tipograf, care imprimă cărțile ce i se comandă. De aici caracterul ambiguu al activității sale. El tipărește cărți în limba română comandate de cei ce urmăreau propagarea reformelor printre români, dar și cărți în slavonă, ce merg pe linia tradiției bisericii ortodoxe din țările române, editate de Benkner din motive comerciale. Este de remarcă că în două din cărțile în limba română tipărite de Coresi, și anume în Întrebare creștinească (1559) și Tîlcul evangheiiilor (1567-1568) se întîlnesc idei reformate. Celelalte două tipăriri, Evangheliarul (1561) și Apostolul (1566?) reproduc în limba română textul slavon, dar ele se cuprind printre cărțile bisericești traduse și în alte limbi

naționale în cadrul mișcării reformelor religioase.

Diaconul Coresi apare în acești ani ca tipograf de cărți în limba română prin care se susțineau ideile reformelor religioase printre români. Aceste cărți nu erau acceptate de biserica ortodoxă română și nici de voievodul Țării Românești. Caracterul reformat, neortodox al tipăriturilor coresiene în limba română din anii 1559-1568 este atestat și de ornamentistica și epilogurile acestora. Cărțile în limba română imprimate în acești ani sînt decorate cu frontispicii simple de factură macariană, fără stema Țării Românești, iar în epilogurile lor nu este amintit numele voievodului Munteniei. În schimb, în tipăriturile coresiene în slavonește din aceeași perioadă apar frontispicii cu stema Țării Românești, semn că editarea acestor cărți de către Iohannes Benkner s-a făcut cu consimțămîntul voievodului.

Activitatea diaconului Coresi de tipărire de cărți în limba română, contrar tradiției bisericii ortodoxe române, a dus la înăsprirea relațiilor sale cu autoritatea bisericească din Țara Românească. Între 1562, cînd este amintit ca tipăritor al Evangeliarului slavon, și 1568, Coresi nu mai este amintit în epilogul niciunei tipărituri în slavonă. Cărțile slavone imprimate între acești ani la Brașov amintesc ca tipograf pe unul sau altul din ucenicii diaconului Coresi ajutați de ceilalți patru ucenici, pe cînd Coresi era ajutat de cinci ucenici. Cărțile tipărite de ucenicii lui Coresi sînt imprimate cu caractere chirilice coresiene. Aceste fapte ne îndreptățesc să considerăm pe Coresi ca tipăritor și al cărților slavone imprimate în atelierul brașovean sub numele unuia din ucenicii săi. Însă, datorită relațiilor încordate dintre Coresi și autoritatea bisericească din Țara Românească, numele diaconului Coresi nu este menționat în epilogurile acestor tipărituri în slavonă, pentru a se asigura astfel o mai bună difuzare a lor în cele trei țări românești.

O cotitură în activitatea tipografică a diaconului Coresi și în relațiile sale cu autoritatea bisericească a Țării Românești se constată după tipărirea în anul 1569 a Sbornicului slavon, în epilogul căruia se arată că "s-au scris /tipărit/

această carte în zilele bine credinciosului și de Christes iubitorului Ion Alexandru vevod, mitropolit fiind prea osfințitul chiar Evtimie". Finalul epilogului precizează că "Eu păcătosul diacon Coresi am scris /tipărit/ această carte, împreună cu 5 ucenici". Rezultă că diaconul Coresi este editorul Sbornicului slavonesc și că editarea s-a făcut cu consimțământul și poate chiar la sugestia mitropolitului Evtimie. De acum, Coresi va tipări pe cont propriu cărți în slavonă, precum și în limba română ca Psaltirea din 1570, scriere bisericească, dar și de lectură a lumii feudale, sau Pravila sfintilor oteti (părinți), carte de drept feudal, folosită se pare în judecarea neînțelegerilor. Amândouă sînt deci cărți destinate folosirii în afara, sau și în afara, bisericii.

Editarea unor asemenea cărți în limba română era izvorită din convingerea umanistă a cărturarului român, din dorința patriotică de a contribui la ridicarea culturală a poporului său. "Dacă văzui - zice editorul în epilogul Psaltirii românești, din 1570 - că mai toate limbile /popoarele/ au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi românii n-avem...începutu-s-au a se scrie /tipări/ aceste sfinte Psaltiri". Editarea acestor cărți corespundea cerințelor păturilor sociale ale negustorilor și meseriașilor doctrice să aibă în limba maternă normele de judecare a diverselor pricini și totodată să se instruiască în aceeași limbă, căci Psaltirea era pe atunci și o carte de lectură, de delectare spirituală și de instruire. Tipărirea unora din aceste cărți care nu erau destinate cultului bisericesc era probabil acceptată de biserica ortodoxă română și sprijinită moral de biserica reformată, care recomandînd aceste cărți preoților asigura difuzarea lor și de cîntipograful editor era sigur că-și va scoate cheltuielile. Astfel Psaltirea din 1570 a fost recomandată spre cumpărare preoților calvini de către episcopul calvin Pavel Tordaș. Tot acesta a obligat pe preoții calvini să cumpere și Liturgherul în română apărut în atelierul lui Coresi în 1570, probabil la sugestia sau comanda episcopiei calvine ¹²⁾

Din dorința de a dovedi cititorilor că tipăriturile sale în limba română nu se abat de la dogma ortodoxă, că nu se îndepărtează deci de la credința străbună, Coresi a editat și texte bilingve, în română și slavonă (Psaltirea 1576-1577, ¹³⁾

Psaltirea 1577). Se pare că unele din aceste tipărituri erau folosite și ca "manuale" în școlile vremii, ele adresându-se atât preoților cât și grămaticilor: "Drept aceea frații mei preuților - zice Coresi în epilogul Psaltirii slavo-române din 1577 - scrisu-v-am aceste Psăltiri cu otveat, de-am scos de în psaltirea sirbească pre limba românească, să vă fie de înțelegătură, și grămaticilor și vă rog ca, frații miei, să cetiți și bine să socotiți că veți ve/dea înșivă că e cu adevăr".

Concomitent cu editarea cărților în română sau în română și slavonă, Coresi editează rar pe cont propriu și cărți slavone, ca acel Evangheliar tipărit în 1579 cu Mănăilă. Cele mai multe cărți slavone sînt însă editate acum "din porunca" (la comanda) voievodului Țării Românești (Octoih, I-II 1574-1575. Triod 1578 etc.) sau a mitropolitului Transilvaniei (Sbornic 1580). Imprimarea unor asemenea texte, la comanda voievodului sau mitropolitului sporește după 1573, cînd Coresi este din nou în bune relații cu cîrmuirea domnească și bisericăscă din Țara Românească. În actele Brașovului se semnalează că la 11 iunie 1573 se afla în oraș un popă valah venit din partea lui Alexandru Vodă pentru tipar. Reprezentanții voievodului muntean discuteau problema de tipar cu "diaconul tipograf" (Diaconus Buchdrucker) și la 12 decembrie același an¹⁴. Rezultatul acestor discuții este apariția celor două volume ale Octoihului slavon în 1574 și 1575, a căror tipărire s-a făcut "din porunca domnului Io Alexandru Voievod", de către "eu păcătoșul diacon Coresi...cu opt ucenici". Este de reținut formula prin care Coresi se anunță tipăritor al cărților comandate de voievod sau mitropolit ("eu păcătoșul diacon Coresi" - în Octoih 1574-1575, Psaltirea slavonă 1577 etc. sau "eu păcătoșul și ticăloșul ce mă numesc între oameni Coresi diaconul" - în Sbornic 1580), formulă de umilință, adoptată ca un act de pocăință, în contrast cu formula ce degajă demnitate umană înfîlțită în cărțile al căror editor este însuși diaconul Coresi. Din faptul că voievodul s-a adresat direct diaconului tipograf reiese că diaconul Coresi își avea atelierul său propriu, în care acum lucrau opt ucenici, nu numai cinci ca în perioada cînd Coresi tipărea pentru Iohannes Benkner. Atelierul tipografic al lui Coresi se dezvoltase ca urmare a numărului sporit de

cărți imprimate cât și creșterii tirajului acestora.

Perioada de după 1574, se caracterizează printr-o activitate tipografică mai intensă și rodnică. În unii ani diaconul Coresi edita câte două cărți, și concomitent apăreau și alte lucrări tipărite de ucenici ai diaconului Coresi, care aveau acum o activitate independentă. Diaconul Coresi se impune ca un priceput meșter tipograf și ca un cărturar umanist prețuit. Cărțile sale în limba română, deși mai puține decât în prima perioadă, erau mai citite, imprimate într-un tiraj mai ridicat și s-au impus atenției cîrmuirii de stat și bisericești, care s-a convins că ele nu conțin nimic eretic și că răspundeau unei necesități. Prin munca sa asiduă, diaconul Coresi are marele merit de a fi impus limba română ca act cultural. Numai astfel se poate explica sprijinul spiritual obținut de diaconul Coresi din partea mitropoliților Serafim al Țării Românești și Ghenadie al Transilvaniei pentru tipărirea în limba română, în 1581, a Evangheliei cu învățătură, lucrare care încununează activitatea diaconului Coresi atât ca realizare spirituală cât și tipografică.

Evanghelia cu învățătură s-a editat cu cheltuiala judeului Brașovului, Lucas Hirscher. Cartea reprezintă o traducere nouă. Textul slav¹⁵⁾ a fost împrumutat de la mitropolitul Serafim al Țîrgoviștei, după cum aflăm din predoslavie, și a fost dat "lu Coresi diaconul, care era meșter învățat într-acest lucru, de o scoase /traduse/ din cartea sîrbească pre limba românească, împreună și cu preuții de la Biserica Scheilor de lîngă cetatea Brașovului, anume popa Iane și popa Mihai". Noua tipăritură coresiiană în limba română este o carte ortodoxă prin conținutul ei, exprimînd chiar și atacuri contra "eresurilor".

Ultima carte tipărită de diaconul Coresi un Evangheliar slavon din 1583. După această dată el nu mai este amintit în tipăriturile vremii.

Cărturar de seamă, meșter învățat în ale tiparului, diaconul Coresi a instruit un număr apreciabil de tipografi, creînd prima școală tipografică românească. Unii din ucenicii săi, ca diacul Lorinț, fiul său Serben au lucrat și singuri și au dus arta tiparului românesc și în alte centre transilvănene.

În cei peste 30 de ani de activitate tipografică, diaconul Coresi și ucenicii săi au imprimat, după câte cunoaștem pînă acum, 35 de cărți din care: 9 în limba română; 3 bilingve, în română și slavonă; 23 slavone. Cele mai multe cărți au fost tipărite și editate de Coresi : 26 din care : 8 în română, 2 bilingve și 16 slavone. Dar așa cum am amintit mai înainte, considerăm că cel puțin cărțile apărute la Brașov sub numele unuia sau altuia din ucenicii lui Coresi ajutat de restul de patru ucenici au fost tipărite în atelierul și sub îndrumarea diaconului Coresi și că deci îi aparțin, numărul cărților tipărite de el ridicîndu-se astfel la 28.

Ucenicii lui Coresi s-au dedicat tipăririi de cărți religioase în slavonă, la comanda lui Iohannes Benkner sau a mitropoliților și voievozilor țării românești. Pentru lucrul lor au folosit material tipografic de la maestrul lor și au lucrat probabil chiar sub îndrumarea acestuia.

O activitate independentă, căutînd mai tîrziu să-și concureze maestrul, a depus diacul Lorinț. El a tipărit mai întîi la Brașov un Octoih slavon în 1567, ¹⁶⁾ probabil sub îndrumarea lui Coresi. În 1578, Lorinț s-a stabilit la Alba Iulia unde a înjghebat o tiparniță patronată de episcopul ortodox Cristofor și de voievodul Transilvaniei, de la care a obținut monopolul pe 30 de ani pentru editarea evangheliilor în slavonă. Este primul privilegiu tipografic acordat în țările noastre. Luînd în considerare materialul tipografic folosit, Lorinț a adus caracterele chirilice - sau matrițele pentru turnarea lor - din atelierul lui Coresi, unele ornamente le-a împrumutat de la tipografia sibiană, iar altele au fost confecționate din nou. De la Sibiu s-a adus probabil, frontispiciul ce împodobește Evangheliarul slavon din 1579, folosit în mod invers și pe care este săpată data 1528 ¹⁷⁾. Din nou a fost săpată gravura Bathoriștilor, din același Evangheliar, și o vinieta cu elemente zoomorfe pe care o întîlnim în Octoihul mic din 1578.

Un alt centru tipografic în secolul al XVI-lea a fost la Sas-Sebeș, unde Coresi a imprimat în 1580 un Sbornic slavon. Cartea s-a tipărit cu învoirea voievodului Transilvaniei, la cererea noului episcop Ghenadie, care se pare că preferă pe diaconul Coresi ca tipograf oficial al bisericii ortodoxe

ardelene. Coresi nu poate însă pleca din Braşov, unde-şi avea propriul atelier tipografic.

Fiul lui Coresi, diacul Şerban, "meşter mare al tiparelor", este singurul ucenic care a mers pe calea trasată de tatăl său, de a tipări atât cărţi în limba română cât şi în slavonă. Şerban Coresi împreună cu diacul Marien au imprimat la Orăştie în 1582 Palia zisă de la Orăştie. Palia de la Orăştie este cea mai veche traducere în limba română a primelor două cărţi din Vechiul testament. Deşi tradusă şi tipărită din iniţiativa episcopului român calvin Mihai Tordaşi, cartea nu cuprinde nici în text nici în predoslavie nici o idee sau aluzie reformată.¹⁸). După încetarea din viaţă a tatălui său, Şerban Coresi a lucrat în atelierul tipografic de la Braşov, unde a imprimat un liturghier în slavonă, în două ediţii şi o Psaltire bilingvă (în română şi slavonă).

În anul 1570, din iniţiativa reformaţilor calvini a apărut, probabil la Cluj în tipografia lui Gáspár Heltai, o Carte de cîntece (psalmi) în limba română, imprimată cu litere latine în ortografie maghiară¹⁹).

Tipăriturile din perioada coresiană se caracterizează prin formatul lor variat, uneori mai mare decît al tipăriturilor lui Macarie şi Liubavici, alteori mai mic, mai uşor de mînuit. Formatul mic este obişnuit Psaltirilor şi Pravilei, cărţi destinate unei mai intense circulaţii. Alte caracteristici le constituie lipsa foi de titlu şi a numărării paginilor sau foilor. Parte din tipăriturile coresiene, printre care primele două în limba slavonă (Octoihul 1557 şi Triod-Penticostarul 1558) şi o serie din cărţile în slavonă executate din porunca voievodului muntean (Octoih, I-II, 1574-1575) Psaltire 1574) sînt imprimate cu litere mărunte, iar altele, printre care în primul rînd majoritatea celor în limba română, sînt imprimate cu litere mai mari şi mai citeţe. Evangheliarul românesc din 1561 de pildă, are 24-25 rînduri pe pagină, iar Octoihul slavon din 1557 are 29-31 de rînduri, deşi ambele tipărituri cu aceeaşi mărime.

Examenul caracterelor tipografice din Octoih (1557) şi Triod-Penticostar (1558) atestă că ele se aseamănă pînă la identitate cu cele din tipăriturile lui Liubavici. Gradul de uzură al slovelor din cele două lucrări coresiene îndreptă-

tește afirmația că diaconul Coresi a întrebuițat la începutul activității sale chiar materialul tipografic rămas de la Liubavici pe care l-a completat cu frontispicii gravate după modelul celor din tipăriturile lui Macarie.

După ce s-a stabilit la Brașov fără consimțământul voievodului Țării Românești, diaconul Coresi a fost nevoit să-și confecționeze slove noi. Acestea sînt mai mari, unele imitînd desenul literelor din tipăriturile lui Macarie și Filip Moldoveanu, predecesorii lui. Cu noul material tipografic sînt imprimate tipăriturile diaconului Coresi și ucenicilor săi apărute între anii 1559-1568.

Sbornicul slavon din 1569, apărut la Sas-Sebeș cu învoirea domnului Țării Românești și a mitropolitului Evtimie, este imprimat cu caractere liubaviciene, puse probabil la dispoziție de voievodul Țării Românești. De acum înainte, Coresi va întrebuița cînd caracterele liubaviciene, cînd pe cele asemănătoare cu slovele din tipăriturile lui Macarie.

Acuratețea caracterelor din Octoiul slavon, partea a I-a, din 1574 e o dovadă că diaconul Coresi a turnat noi slove cu matrițele muntene. Reîntrebuițarea matrițelor tipografiei țîrgoviștene era o necesitate impusă de intensificarea activității atelierului coresian, care imprima acum și numeroase cărți cerute de domnul Țării Românești. Dar nu totdeauna, Coresi va înnoi întreaga garnitură de litere, ci adesea el va turna din nou numai slovele uzate. În unele tipărituri coresiene de după 1574 sînt folosite pentru aceeași literă caractere deosebite (pentru sau , de pildă). Desigur că matrițele unor litere uzîndu-se, Coresi a confecționat noi matrițe pentru acele litere, dar cu alt desen decît cel inițial; caracterele vechi și cele noi sînt folosite astfel paralel, în corpul aceleiași lucrări.

Textul tipăriturilor coresiene este imprimat în negru și roșu.

Cărțile imprimate de Coresi sînt împodobite cu inițiale, care amintesc fie inițialele din tipăriturile lui Macarie, fie pe cele din ale lui Liubavici. Frontispiciile care completează podobeale tipăriturilor coresiene sînt, în linii generale, imitate mediocru după frontispiciile lui

Macarie. Aceleași litere inițiale și frontispicii sînt întrebuințate și de ucenicii diaconului Coresi.

În tipăriturile executate pentru voievodul muntean, Carosi folosește frontispicii mari, imitate după cele din Evangheliarul slavon din 1512, în care apare stema mare sau mică a Țării Românești. Sub influența tipăriturilor germane desigur, Lorinț folosește noi frontispicii decorate în stilul renașterii : unul alcătuit din două frize florale paralele, încadrate lateral de cîte o ramură de floare, avînd alte blazoane decît cele muntene (friza de sus un vultur cu aripile întinse, iar cea de jos - o coroană flancată de două păsări); un alt frontispiciu folosit de Lorinț este compus din dreptunghiuri, semicercuri și flori stilizate, avînd lateral cîte o ramură de floare, iar în centru cerbul muntean, de dimensiuni mici și cu un picior ridicat ca pentru a merge. Același chenar este folosit ulterior și de Coresi în Psaltirea din 1579/80 și de Șerban Coresi în Psaltirea slavo-română, post 1588. Lorinț mai introduce o vinieta cu elemente zoomorfe (iepurăși și vultur cu aripile întinse) în Octoihul din 1578. În cărțile imprimate de Șerban Coresi apare și un frontispiciu imitat după tipăriturile lui Bojidar Vukovici (Liturghier circa 1583 - și 1588). În Octoihul slavon din 1574 și 1575 , ca și în Psaltirea slavonă din 1577, ambele imprimate de Coresi, se întîlnește o vinieta finală reprezentînd stema Țării Românești: corbul cu crucea în cioc, cu un picior ridicat ca pentru a merge, încadrat într-o cunună de lauri. Această vinieta din tipăriturile coresiene amintește de un ornament asemănător, plasat însă într-un chenar marginal, în unele manuscrise executate pentru Matei Corvin ²⁰).

În Evangheliarul slavonesc tipărit de diaconul Lorinț la Alba Iulia în 1579, din porunca marelui voievod Batăr Cristov al Transilvaniei, se întîlnește stema familiei Bathory, scutul cu armele Bathoreștilor încadrat de frunze stilizate, ceea ce amintește de procedeul decorativ apusean. Stema Bathoreștilor este gravată și în Sbornicul slavonesc imprimat de Coresi în 1580, dar aici scutul cu armele Bathoreștilor este înconjurat de ornamente în stilul motivelor din vechile noastre manuscrise.

Motive ornamentale noi întîlnim și în Evanghelia cu

învățătură din 1581. La începutul textului se află un frontispiciu mijlociu compus din frunze și flori stilizate în spiritul ornamentelor din tipăriturile apusene. Evangelia cu învățătură este împodobită și cu stema lui Lucas Hirscher, pe o pagină întreagă. Meșterul gravor al stemei lui Hirscher s-a inspirat din gravura stemei lui A.Hodkievici, cel ce a subvenționat tipărirea Evangeliei imprimată de Ivan Fedorov în 1569 la Zabludov²¹). Gravorul nostru a reprodus întocmai cadrul stemei, schimbând numai armele și inițialele lui Hodkievici cu armele și inițialele lui Hirscher, iar în locul motivului botanic din partea superioară a cadrului gravurei ruse a pus un cap de înger. Compararea inițialelor ornamentate din cele două tipări-turi, cea a lui Fedorov și a lui Coresi, arată că diaconul Coresi folosește în lucrarea sa inițiale întâlnite în tipări-turile românești anterioare. Aceste inițiale sînt lucrate după modelul inițialelor din cărțile imprimate de Macarie și Liubavici. Influența cărții ruse asupra tipăriturii coresiene din punct de vedere poligrafic se mărginește deci numai la gravura susamintită.

Diaconul Coresi încearcă pentru prima oară la noi introducerea ilustrației legată de textul imprimat. În Triod - Penticostarul slavon tipărit la Tîrgoviște în 1558, diaconul Coresi a intercalat 11 xilogravuri pe pagini întregi, ilustrînd un ciclu de momente din viața lui Iisus Hristos, procedeu similar celui din unele tipări-turi germane și olandeze din același secol²²). Tratatul în stilul bizantino-slav, unele xilogravuri au și elemente locale ca, de pildă, gradul din împletituri ce se vede în xilogravura "Arătarea lui Hristos înaintea Mariei". Figurile sînt în general bine desenate și sugestive (vezi xilo-gravurile "Hristos și Samariteanca la puț" sau "Vindecarea paralticului").

Textul tipăriturilor coresiene în limba română por-nește adesea de la traducerile rotacizante nord-ardelene. Diaconul Coresi și colaboratorii săi, cărturarii preoți de la biserica din Șchei, au revăzut vechile traduceri, înlăturînd cuvintele de restrînsă circulație, fenomenele lingvistice arhaice ca rotacismul și modelînd limba tipăriturilor după limba vorbită în nordul Țării Românești și în sudul Transil-vaniei²³). În aceeași limbă sînt făcute și puținele traduceri

noi, ca Evangelia cu învățătură, 1581. Că diaconul Coresi a făcut și muncă de traducător și "stilizator" al textelor imprimate de el rezultă și din predoslavia Evangeliei cu învățătură 1581, unde el este caracterizat ca "meșter învățat într-acest lucru". Coresi a participat nu numai la traducerea Evangeliei cu învățătură din 1581 ci și a altor texte. Predoslavia aceleași tipărituri ne relevă și colaborarea diaconului Coresi cu preoții din Șchei în opera de răspîndire a cărții românești²⁴). De altfel, această colaborare este consemnată și de cronica bisericii Scheilor care, referindu-se la preoții Iane și Mihai, participanți la traducerea Evangeliei cu învățătură, arată că în vremea lor "multe cărți s-au tipărit și pre limba românească și pre limba slavonească și mult s-au nevoit acești păstori cu turma lui Hristos și biserica"²⁵).

Prin tipăriturile în limba română, diaconul Coresi a făcut operă de pionerat în cultura noastră. Din analiza activității sale tipografice rezultă că la început el a imprimat cărți în limba română în cadrul mișcării de stragere a românilor la reforma luterană sau calvină, ceea ce dus la înăsprirea relațiilor sale cu mitropolitul și voievodul Țării Românești. Dar, cărturar umanist, diaconul Coresi a îmbrățișat din reformă numai ideea cărții în limba maternă, cerință ce corespundea unor necesități interne social-culturale. Coresi este astfel exponentul păturilor sociale mijlocii, care doreau o cultură în limba lor maternă. Că unor asemenea pături sociale se adresau cărțile românești ale diaconului Coresi, rezultă și din predoslavia Evangeliei cu învățătură unde se spune : "Mi-au fost cugetul și aceasta ca să fie mai lesne și mai ușor a ceti și a înțelege pentru oamenii ceia proști" (adică simpli).

Corespunzînd cerințelor culturale ale păturilor sociale mijlocii în continuă ridicare economică și socială, tipăriturile românești ale diaconului Coresi s-au bucurat de bună primire. Dacă majoritatea acestor cărți nu au depășit tirajul obișnuit în acea vreme de circa 100 de exemplare, Psaltirea în limba română din 1570, care era și carte de lectură în afara bisericii, s-a editat în aproape 500 de exemplare²⁶.

Tipăriturile coresiene în limba română au circulat și au fost citite în toate ținuturile românești. Exemplare din cărțile sale au fost semnalate în diverse localități din

Transilvania, Țara Românească și Moldova. Din scrisoarea din 14 august 1582 trimisă de Lucas Herscher lui Gaspar Budecker judele Bistriței-Năsăud, împreună cu trei exemplare din Evanghelia cu învățătură, 1581, rezultă că această tipăritură coresiană a fost bine primită și s-a vîndut în Țara Românească, în Moldova și în mai multe orașe transilvănene ca Sibiu și Făgăraș²⁷. Evanghelia cu învățătură, 1581, se afla în 1795 în biserica din Liteni-Bucovina²⁸. N. Iorga a descoperit un exemplar din Evangheliar la Vălenii de Munte din Prahova, iar Constantin Erbiceanu a găsit un alt exemplar din aceeași lucrare la mănăstirea Ciolanul din Buzău²⁹). Alexandru Odobescu a găsit un exemplar din Psaltirea slavo-română la Bistrița-Vîlcea³⁰); iar la Ieud-Maramureș au fost aflate Intrebare creștinească și Pravila sinților oteti³¹). Un exemplar din Psaltirea din 1570 a fost găsit în satul Ortiteag din Bihor³²).

Uneori, același exemplar a mers dintr-un ținut în altul. Un exemplar din Apostolul românesc, de pildă, se afla în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea, după cum reiese dintr-o însemnare; de aici a trecut în Transilvania, ca în 1850 să se afle din nou în Moldova³³).

Cei ce nu-și puteau procura exemplarul dorit, puneau să li se confecționeze copii - manuscrise, cum s-a întîmplat cu Marcu Vodă, fiul lui Pătrașcu Vodă, care în anul 1574, pe cînd se afla în insula Rodos, a însărcinat pe neveu gramaticul, fiul lui Drăghici din Mănicești de lângă Roșiorii de Vede să-i scostă o copie după Evangheliarul în limba română tipărit de Coresi³⁴). O copie din Intrebare creștinească se păstrează în "Codex Sturdzanus", executat între anii 1580-1619 de popa Grigore din Măhaci³⁵), iar Tîlcul evangheliilor și Molitvenicului din 1567/68 au fost copiate în prima jumătate a secolului al XVII-lea de diacul Ioan din satul Posioveliște, comuna Curățele, județul Bihor³⁶).

Textele coresiene în limba română au avut un rol activ în evoluția limbii române. Evangheliarul românesc, de pildă, a înfriurit textele corespunzătoare din Noul Testament de la Alba Iulia - 1648 și Biblia de la București, 1688³⁷).

Tipăriturile coresiene au contribuit la intensificarea în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea a curentului

favorabil folosirii limbii române ca mijloc de transmitere a culturii. În această perioadă s-a lărgit acțiunea de traducere și copiere a unor texte populare, din care parte ni s-a păstrat în Codex Sturdzanus copiat între 1580-1619 de popa Grigore din Măhaci de pe Mureș, sau în Codex Neagoianus, Codex Teodorescu, Codexul de la Cohalm, copiate la începutul secolului XVII-lea după texte traduse în secolul anterior³⁸⁾. Intrucît tiparul nu acoperea cerințele de carte bisericească în limba slavonă, se mai continuă și acum confecționarea de manuscrise bisericești slavone, dar numărul acestora este mai mic decît în trecut și asemenea manuscrise s-au executat pentru voievozi sau mari feudali care doreau să aibă manuscrise bogat ornamentate. Dacă, deci, constatăm o scădere a manuscriselor slavone, ca urmare a creșterii tipăriturilor, în schimb sporește numărul manuscriselor de texte populare în limba română.

Totodată, limba română își face vad din ce în ce mai larg în scrierea actelor private neoficiale și treptat ea pătrunde și în cancelariile voievodale. În timpul domniilor lui Petru Schiopul în Moldova (1574-1577) și Mihai Viteazul în Țara Românească (1593-1601), limba română se impune în scrierea actelor oficiale interne. Această nouă stare de lucruri reiese evident dacă luăm în considerație faptul că din prima jumătate a secolului al XVI-lea nu cunoaștem nici un "scriitor" de limba română în cancelariile domnești, pe cînd din a doua jumătate a secolului au fost identificați 18 "scriitori" de acte oficiale în limba română, numai pe baza documentelor din Țara Românească păstrate la Arhivele din București³⁹⁾. Mai mult ca sigur că cercetarea documentelor din celelalte arhive ne va face cunoscuți și alți "scriitori" de limbă română.

La formarea curentului spiritual favorabil întrebuirii limbii române în cultura vremii, o contribuție importantă au adus tipăriturile coresiene, care stau la temelie limbii române comune pentru cele trei țări românești, factor fundamental al unității noastre culturale.

-428.020-

TABELUL TIPĂRITURILOR DIN PERIOADA CORESIANĂ

(1557 - 1590)

| Nr. crt | Tipăritura | Lba | Locul | A n u l | Tipograful și nr.ucenicilor | Format | Tipul de caractere | Nr.de rînd pe pag | Nr. HRV |
|---------|------------------------|-----|------------|---------|-----------------------------|--------|--------------------|-------------------|------------------|
| 1 | Octoih | S | Brașov | 1557 | Oprea + Coresi | 2° | B | 28/30 | 3 [*] |
| 2 | Triod - Penticostar | S | Tîrgoviște | 1558 | Coresi + lo | 2° | B | 30 | 9,9 ⁺ |
| 3 | Intrebare creștinească | R | Brașov | 1559 | /Coresi+Tudor / | 4° | C | 15 | 4 ⁺ |
| 4 | Evengheliar | R | Brașov | 1561 | Coresi+Tudor | 2° | C | 24/25 | 10 |
| 5 | Evangheliar | S | Brașov | 1562 | Coresi+Tudor | 2° | C | 24 | 11 |
| 6 | Evangheliar | S | Brașov | 1565 | Călin + 4 | 2° | C | 24 | 5 ⁺ |
| 7 | Apostol | R | /Brașov/ | /1566 / | Coresi | 2° | C | 20/22 | 12 |
| 8 | Octoih | S | Brașov | 1567 | Lorinț + 4 | 2° | B ₁ | 25 | 6 ⁺ |

| | | | | | | | | | |
|----|-----------------------|-----|----------|-----------|------------|----|----------------|-------|-----------------|
| 9 | Tilcul evangheliiilor | R | /Braşov/ | /1567/68/ | Coresi + 5 | 2° | C | 23 | 13 |
| 10 | Sbornic II | S | /Braşov/ | 1569 | Coresi + 5 | 2° | B | 31 | 15 |
| 11 | Liturghier - diaconar | R | /Braşov/ | /1570/ | Coresi | 4° | ? | 18/19 | 9 + |
| 12 | Psaltire | R | Braşov | 1570 | Coresi | 4° | C | 18 | 16 |
| 13 | Carte de cîntece | R | /Cluj/ | 1570/ | /Heltai/ | 4° | latine | | 7+ |
| 14 | Psaltire | S | /Braşov/ | /1574/ | /Coresi/ | 4° | B | 20 | 16 ₁ |
| 15 | Octoih I | S | /Braşov/ | 1574 | Coresi + 8 | 2° | B | 30 | 17 |
| 16 | Octoih II | S | /Braşov/ | 1575 | Coresi + 8 | 2° | B | 30 | 18 |
| 17 | Psaltire | S | /Braşov/ | /1576/ | /Coresi/ | 4° | C ₁ | 18 | 18 ₁ |
| 18 | Psaltire | S/R | /Braşov/ | /1576/77/ | /Coresi/ | 2° | C ₁ | 26/30 | 13+ |

| | | | | | | | | | |
|----|-------------|-----|--------------|-----------|------------------|----------------|------------------|-------|-----------------|
| 19 | Pravila | R | /Braşov/ | 1576/78/ | /Coresi/ | 4 ^o | B ₁ | 18 | 10 ⁺ |
| 20 | Psaltire | S/R | /Braşov/ | 1577 | Coresi | 4 ^o | B/C ₁ | 18 | 19 |
| 21 | Psaltire | S | /Braşov/ | 1577 | Coresi | 2 ^o | B/C ₁ | 26/30 | 20 |
| 22 | Triod I | S | /Braşov/ | 1578 | Coresi | 2 ^o | C | 27/28 | 21 |
| 23 | Octoih mic | S | /Alba Iulia/ | 1578 | /Lorinţ/ | 2 ^o | C | 23/24 | 22 |
| 24 | Evangeliiar | S | Alba Iulia | 1579 | Lorinţ | 2 ^o | C | 23 | 24 |
| 25 | Evangeliiar | S | /Braşov/ | 1579 | /Coresi+Mănăilă/ | 2 ^o | C | 23/24 | 23 |
| 26 | Psaltire | S | /Braşov/ | /1579/80/ | Coresi | 4 ^o | B | 18/19 | 12 ⁺ |
| 27 | Psaltire | S | /Braşov/ | /1579/ | /Coresi/ | 4 ^o | ? | 16 | 26 |
| 28 | Sbornic | S | Sas-Sebeş | 1580 | Coresi | 2 ^o | B | 30/31 | 28 |

| | | | | | | | | | |
|----|--------------------------|-----|----------|-------------|-------------------|----|----------------|-------|-------------------------|
| 29 | Evangelhia cu învățatură | R | Brașov | 1581 | Coresi | 2° | B | 32 | 29 |
| 30 | Palia | R | Orăștie | 1582 | Serban Coresi | 2° | C ₁ | 21/27 | 30 |
| 31 | Evangelhlar | S | /Brașov/ | post 1582 | Coresi+Lavrentie/ | 2° | C ₂ | 25 | 34,11 ⁺ 1 |
| 32 | Evangelhlar | S | /Brașov/ | 1583 | Coresi+Mănăilă | 2° | - | 22/25 | 31 |
| 33 | Liturghier | S | /Brașov/ | /c.1583/ | /Serban Coresi/ | 4° | C | 17 | 33 |
| 34 | Psaltire | S | /Brașov/ | /1583/88/ | /Serban Coresi/ | 4° | C | 18 | 34 |
| 35 | Liturghier | S | /Brașov/ | 1588 | Serban Coresi | 4° | C | 12 | 32 |
| 36 | Psaltire | S/R | /Brașov/ | /post 1588/ | Serban Coresi/ | 4° | B C | 16 | 14 ⁺ |

N O T Ă

Tabelul menționează numai tipăriturile apărute în secolul al XVI-lea după 1557, data imprimării primei cărți la care a participat și diaconul Coresi. În ultima rubrică se indică numărul sub care este descrisă tipăritura în Bibliografia românească veche, tom.I (cifrele cu asterisc indică poziția din tom.IV a bibliografiei amintite).

Pentru unele tipărituri, din care se cunosc exemplare incomplete și a căror dată de apariție este nesigură (de pildă Apostolul, Tilcul evangheliilor etc.) am acceptat ca ani posibil de editare anii propuși de studiile recente de istoria culturală, de lingvistică și de filigranologie.

Evangheliarul slavon atribuit lui Lavrentie (BRV, IV, 11, p.13-15) a apărut probabil după 1582; în imprimarea sa s-au întrebuințat caractere folosite și la editarea Paliei din 1582, dar și unele litere și ornamente noi neutilizate anterior. Lavrentie ar putea fi numai gravorul ornamentelor.

Deosebiri față de Bibliografia românească veche :

- Evangheliarul slav-român (BRV, I, 25, p.80-81) nu este menționat, căci a apărut între anii 1547-1554 (vezi nota 5);
- Octoihul mic slavon indicat în BRV, I, 27, p.81 este același cu cel descris în BRV, IV, 6, p.9-11;
- Liturghierul slavon indicat în BRV, I, 32, p.99-100 este același cu cel descris în BRV, IV, 8, p.11-12;
- Evangheliarul slavon menționat în BRV, I, 341, p.529 este același cu cel descris în BRV, IV, 11, p.13-15.

Identitatea tipăriturilor de mai sus rezultă din compararea exemplarelor; ele au aceeași repartiție a textului pe pagini, aceleași ornamente, sînt imprimate cu aceleași caractere; unele ligaturi de caractere apar în aceeași pagină și același cuvînt, înlăturînd astfel orice dubiu asupra identității exemplarelor.

Nu am inclus în tabel nici presupusa Psaltire din 1568, întrucît informațiile pe baza cărora ea a fost înscrisă în Bibliografia românească veche (tom.I, nr.14.p.57-58) sînt nesigure și nu prezintă garanții științifice.

Note bibliografice

1. Tipăriturile apărute în perioada coresiiană sînt descrise în: Ioan Bianu și Nerva Hodoș, Bibliografia românească veche. Tom. I. București, Socec, 1903, p.54-93 și 516-529. Ioan Bianu și Dan Simonescu, Bibliografia românească veche. Tom.IV-Adăogiri și îndreptări. București, Socec, 1944, p.3-17 și 167-179.
2. Arnold Huttman și Pavel Binder. Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanu, primul tipograf român. - În : "Limba și literatură", XVI, 1968, Cap.II. Activitatea lui Filip Moldoveanu ca scrib al cancelariei orașenești din Sibiu/1521-1544/, p.149-161.

3. - În legătură cu începuturile scrisului în limba română s-au emis mai multe ipoteze și s-au publicat numeroase studii. Indicăm aici două studii de sinteză, în care este consemnată și bibliografia problemei: Al. Rosetti. Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea. București, Editura pentru literatură, 1968, p.467-481 și 639-658; P.P. Panaitescu. Începuturile și biruința scrisului în limba română. București, Editura Academiei R.P.R., 1965, 230 p.
4. - I. Crăciun. Catehismul românesc din 1544, urmat de celelalte catehisme luterane : Birseanu, Sturdzan și Martian. Texte roumain et français. Sibiu - Cluj, Tip. Cartea românească, 1945-1946. 2.f., 168 p. (Bibliotheca bibliologica, 19).
5. L. Demeny. O tipăritură slavo-română precocesiană. In: rev. "Studii", 18, nr. 5, 1965, p. 1001-1038. Același : Le premier texte roumain imprimé. In: "Revue roumaine d'histoire", IV, 3, 1965, p. 385-412.
6. - Hurmuzachi. Documente privitoare la istoria românilor. XI. București, Socec, 1900, p. 859 - N. Iorga, Stefan cel Mare, Mihai Viteazul și mitropolia Ardealului. București, 1904, p. 23-25.
7. - Pentru viața și opera diaconului Coresi, indicăm : N. Carotojen. Istoria literaturii române vechi. Vol. I București 1940, p. 55-63; Istoria literaturii române. I. București, Editura Academiei R.P.R., 1964, p. 306-320; în aceste două lucrări este menționată și bibliografia demnă de luat în seamă despre diaconul Coresi.
8. - P.P. Panaitescu, op. cit. p. 142; Barbu Teodorescu. Personalitatea diaconului Coresi și rolul lui în cultura românească în : rev. "Biserica ortodoxă română", LXXVII, nr. 3-4, martie-aprilie 1959, p. 304.
9. - Francisc Pall. Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi (o știre din 1570) în : "Studii și cercetări de bibliografie" III, 1960, p. 269.
10. - P.P. Panaitescu, op. cit. p. 149-150.
11. - Pavel Binder și Arnold Huttman. Cu privire la datarea și geneza Cazaniei I, tipărită de diaconul Coresi. In rev. : "Limba română", XVI, 2, 1967 p. 109-117, Alexandru Mares. Cînd și unde s-au tipărit Tîlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc ? - In rev: Limba română, XVI, 2, 1967, p. 119-130.
12. - Spiridon Cîndea. Primul liturghier românesc tipărit. - In rev : "Mitropolia Ardealului", IV, 9-10, sept.-oct. 1959, p. 722-771. - Dan Simonescu. Precizări despre Liturghierul lui Coresi. - In rev : "Limba română", XI, 4, 1962, p. 433-438.

13. Din această Psaltire se cunoaște un fragment de pagină descoperit de N. Iorga în lasătura Triodului din 1578 și considerat că aparține unui Evangheliar slavo-român: N. Iorga. Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene și o publicație coresiiană nouă. In : "Almanahul graficeii române", 1926, p.28-30; Ioan Bican și Dan Simonescu, Bibliografia românească veche. Tom.IV, București, Socec, 1944, p.15-17. Studii recente au dovedit că fragmentul de pagină aparține unei Psaltiri slavo-române și nu unui Evangheliar : Alexandru "areș" O "Psaltire" slavo-română necunoscută din secolul al XVI-lea. In : "Limba română", XV,4, 1966, p.371-378; Idem. Din nou despre "Psaltirea" slavo-română din jurul anilor 1576-1577. In : "Limba română", XVII, 3, 1968, p.269-270.
14. Hurmuzachi. Documente ..., XI, p.809-810
15. Pentru originalul slav după care s-a tradus Evanghelia cu învățătură a se vedea: Pandele Olteanu. Les originaux slavorusses des plus anciennes collections d'homélie roumainesc. - In rev: "Romanoslavica", IX, 1963, p.163-192; "aria rădulescu. Originalul slav al "Evangheliiei cu învățătură" a diaconului Coresi. Versiuni și redacții ale colecției de omilii a patriarhului Ioan Caleca. București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p.105.
16. N. Iorga. Octoiul diacului Lorint. In : Academia Română. Memoriile secțiunii istorice, seria III, tom. XI, 1931 p.201-204, 3 p.
17. Hervay Ferenc. L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI-e siècle. - In : "Magyar konyvszemle", 81, 3, juli-sept. 1965, p.201-206, Sigismund Iako. Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea. In : "Anuarul Institutului de istorie din Cluj VII", 1964, p.97-115, 1 pl; Id. Die Hermannstädter Druckerei in 16 Jahrhundert und ihre Bedeutung für Rumänische Kulturgeschichte. - In : "Forschungen zur Volkes- und Landeskunde", Sibiu, Bd. 9, H. 1, 1966 p.31-58.
18. Istoria literaturii române. I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780). București Editura Academiei R.P.R., 1964, p.314-316. Vezi și : Mario Roques. Les premières traductions roumaines de l'Ancien Testament. I. Palia d'Orăstie (1581-1582). Préface et livre de la Genèse, publiés avec le texte hongrois de Heltai et une introduction. Paris, Librairie ancienne Edouard Champion, 1925, Paris, 4, 2 f., LXXI, 213 f.; Palia de la Orăstie, 1581-1582. Text, facsimile, indice. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei Socialiste România, 1968, 4^o, XIV, 497 p.
19. Amănunte și bibliografia problemei în : N. Drăganu. Mihail Halici, în "Dacoromania", IV, 1924-1926, nota 5, p.87-88.

20. Corvinen. Bilderhandschriften aus der Bibliothek des Königs Matthias Corvinus. Budapest, Corvina Verlag, 1963, pl.VIII.
21. Г.И. ЮЛЯДА. Из истории книгопечатания в связи с Россией, Ливонией и Ревелом в XVI-XVII вв. - В: У истоков русского книгопечатания, Москва, 1959, с.81-100.
22. Dan Simonescu. Le vieux livre roumain. Bucarest, 1947, p.14 (Suite à tirage: Arcades, 3-4, 1947).
23. Al.Rosetti, op.cit. p.658-679; Al.Rosetti și B.Cazacu. Istoria limbii române literare. I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea. București, Editura științifică, 1961, p.43-57.
24. Despre această problemă vezi și P.P. Panaitescu, op.cit.
25. Radu Tempea. Istoria bisericii Scheilor Brașovului, publicată de Sterie Stinghe. Brașov, Ciurcu, 1899, p.4.
26. Gherhard Blucher. Filigranele brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea. In : "Revista bibliotecilor", XX, 7, Iulie 1967, p.425.
27. Hurmuzachi. Documente...., XI, p.656.
28. A.Procopovici. De la Coresi diaconul de Teofil mitropolitul lui Matei Basarab. - In : "Cmagiu lui I.Bianu", București, 1927, p.296.
29. Tetraevanghelul diaconului Coresi, reimprimat după ediția primă din 1560-61, de Arhiereul Dr.Gherasim Timuș Piteșteanu. Cu o prefață de Constantin Erbiceanu...., București, Tipografia cărților bisericești, 1889, p.VI.
30. A.I.Odobescu. Despre unele manuscrise și cărți aflate în mănăstirea Bistrița. (Districtul Vilcea din România). VI. Psaltirea diaconului Coresi, tipărită la Brașov la 1577. - In : "Revista română", II, 1861, p.107-120.
31. Andrei Birseanu. Catehismul luteran românesc. - In : Analele Academiei Române. Mem.sect.lit., seria III, tom.I, 1924, p.33-40.
32. G.Giuglea. Cazania protopopului Popa Pătru din Tinăud(Bihor) In : "Dacoromania", I, 1920-1921, p.356.
33. Constantin I.Karadža. Despre "Lucrul apostolesc" al lui Coresi...In : Academia Română. Memoriile secțiunii literare, seria III, tom.II, 1925, p.545-555, 3 pl.
34. Florica Dumitrescu. Tetraevanghelul tipărit de Coresi - Brașov, 1560-1961, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăstirea Bistrița. București, Editura Academiei R.S.R., 1963, p.24-26; Ion Gheție. Raportul dintre Tetraevanghelul lui Coresi și Evangheliarul de la Londra. - In : "Studii și cercetări lingvistice", XVIII, 3, 1967, p.313-324.

35. B.Petriceicu Hașdeu. Cuvențe din bătrâni. Cărțile populare ale românilor în secolul XVI, în legătură cu literatura populară cea nescrisă. București. Direcțiunea Arhivelor Statului, Leipzig - Otto Harrassowitz, 1880, p.89-114. P.P. Panaitescu susține că textul Întrebării creștinești din "Codicele Marțian" ar fi tot o copie după tipărirea lui Coresi (op.cit., p.160), pe când Al.Rosetti argumentează că susnumita copie are un izvor comun cu textul tipărit de Coresi. (Al.Rosetti, Les catéchismes roumains du XVI-e siècle, în Melanges de linguistiques et de philologie, Bucarest,1947, p.533.).
36. Vladimir Drimba. O copie din secolul al XVII-lea a "Fîlcului Evangheliilor" și "Molitvenicului" diaconului Coresi. în : "Studii și cercetări de istorie literară și folclor", IV, 1955, p.535-571.
37. Serban Cioculescu. Varietăți critice. București. Editura pentru literatură, 1966. O sărbătoare a cărții românești. Patru sute de ani de la apariția "Petravangelului" lui Coresi, p.10-19 Textul s-a publicat mai întâi în Revista "Biserica ortodoxă română" LXXIX, 1-2, 1961, p.165 și următoarele.
38. N.Cartojan. Cărțile populare în literatura românească. Vol.I. Epoca influenței sud-slave. București, Casa Școalelor, 1929. Cap.II. Cele mai vechi manuscrise românești de legende sporice și cărți populare, p.10-14.
39. Gh.Firnuța, Ion T.Radu și Ion Lupu. Învățămîntul în Muscel în secolele XVIII-XIX. București. Editura didactică și pedagogică, 1968, p.119.

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
2007



VERIFICAT
1987

DATA RESTITUIRII

| | | |
|--------------|--|--|
| 19 MAI 2010 | | |
| — | | |
| 07 NOV. 2011 | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |

Centrul de multiplicare al Universității din București
- București, Șoseaua Panduri 90 -

2

